

Rust is het belangrijkste in herstelproject Fochteloërveen

Kades houden water vast in compartimenten

Het is volgens boswachter ecologie Jacob de Bruin één van de grootste natuurherstelprojecten van Nederland: de compartimentering van het Fochteloërveen op de grens van Drenthe en Friesland. Op een voor de natuur zo min mogelijk belastende manier krijgt dit hoogveengebied maar liefst 55 kilometer aan nieuwe kades die water moeten vasthouden. Hiermee komt er als het goed is weer echt levend hoogveen en wordt het gebied bestand tegen klimaatveranderingen.

tekst Geert van Duinhoven & Chantal van Dam (redactie Vakblad), **foto's** Chantal van Dam

> Het huidige Fochteloërveen mag dan met z'n 4000 hectare een van de grootste natuurgebieden van Nederland zijn, het is slechts een fractie van wat het ooit geweest is. Ooit strekte het hoogveen zich veel verder uit en was het zeker tien keer zo groot. Nat zompig, slecht toegankelijk maar uiteraard een oase voor honderden soorten vogels en planten. Sinds de turfwinning is daar weinig meer van over. Gelukkig kocht Natuurmonumenten in 1938 de eerste delen van dit gebied aan en is de oppervlakte in ieder geval niet meer kleiner geworden. Van het hoogveen zelf is helaas niet veel meer te zien. Alleen in het oudste deel, waar in 1938 al greppels zijn dichtgegooid, is het herstel goed op gang gekomen en is levend hoogveen te vinden. Hoogveen gedijt immers bij hoge en stabiele waterstanden. Dat geeft de bultvormende veenmossen een kans om tot dikke pakketten veen uit te groeien. Het herstel van een min of meer zelfregulerend hoogveenvormend systeem kan pas op gang komen als bultvormende veenmossen over grotere oppervlakten tot dominantie zijn gekomen, en een nieuw veenpakket vormen met een grote bergingscapaciteit voor water. Deze "sponzige" laag van levend en recent afgestorven veenmos (5-50 centimeter dik) met een stabiele waterhuishouding wordt de acrotelm genoemd. Twee factoren verhinderen deze groei van hoogveen en de acrotelm tegenwoordig: stikstofdepositie en verdroging. Pijpenstrootje heeft door de

Veenmos onder pijpestrootje

Geert van Duinhoven in gesprek met boswachter ecologie Jacob de Bruin (links).

hoge stikstoflast een enorm concurrentievoordeel ten opzichte van het veenmos en zorgt ook nog eens voor extra verdamping. Het extreem droge jaar 2018 was wat dat betreft een dieptepunt. Normaal gesproken zakt het water in de zomer ongeveer 20 à 30 centimeter. Maar wordt dat meer, zoals in 2018, dan sterft het hoogveen af.

Om verdroging tegen te gaan herstelt Natuurmonumenten momenteel maar liefst 55 kilometer kades om daarmee een aantal compartimenten te maken die het water beter kunnen vasthouden. Daarmee ontstaan ongeveer zeventig "bakken" die zich vullen met regenwater. Als ze vol zitten, stroomt het water via een lagergelegen bak naar de volgende et cetera.

Lek

Het idee van deze compartimentering is niet nieuw. In andere hoogveengebieden passen beheerders dezelfde techniek al toe. En ook hier in het Fochteloërveen is het twee keer eerder grootschalig gedaan. In de jaren tachtig van de vorige eeuw zijn dijkjes aangelegd met zand en een waterkerende folie. Eind jaren negentig zijn nog weer eens dijken aangelegd met vooral veel houten schotten. Jacob de Bruin vertelt dat deze dijken het langzamerhand hebben begeven. 'Toen ik hier twee jaar geleden als boswachter ecologie begon, lagen de plannen al klaar voor een grootschalig kadeherstel. Het probleem was namelijk dat ze overal aan het lekken waren. Het water sijpelde overal doorheen en de dijken hielden dus geen water meer vast. En dat zag je trouwens ook meteen aan de vegetatie. De compartimenten hadden hun werk gedaan en op steeds meer plaatsen was de veenmosbedekking toegenomen. De bedekking nam weer af sinds de lekkages, en het pijpenstrootje kreeg na een aantal relatief goede jaren weer de overhand. We wisten dus wel dat compartimenteren echt werkt. Dus is besloten om nu voor eens en voor altijd echt stevige compartimenten te maken.'

Een paar jaar zoet

In het veld kan Jacob de Bruin laten zien wat hij bedoelt met een van de grootste natuurontwikkelingsprojecten van Nederland. Bij de eerste stop zien we vanaf het fietspad een grote slingerende witte zandkade die ongeveer een halve meter boven het maaiveld uitsteekt. Dit is alleen het zichtbare deel, want om deze stevige dijk aan te leggen is eerst een tien tot twaalf meter brede en een halve meter diepe sleuf gegraven in het veen. Daar is zand in gestort en netjes schuin afgewerkt. Daar is eerst een leemlaag op aangebracht en vervolgens is het uitgegraven veen ertegenaan gelegd, zodat nu alleen de witte kruin te zien is. Een deel van de oude lekkende kades zal ook worden opgeruimd. Met de aanleg van alle kades is Natuurmonumenten een paar jaar zoet. En dat is nogal wat in dit kwetsbare natuurgebied. De stilte en weidsheid van het gebied zijn een zegen voor de kraanvogel. Na lange afwezigheid broedt de kraanvogel weer in Nederland. In 2001 werden de eerste jonge kraanvogels geboren in het Fochteloërveen. Dit jaar zijn er acht jongen geboren. En er broeden meer verstoringsgevoelige soorten in het gebied zoals de zeearend en de wilde zwaan. Een groot deel van het gebied is daarom afgesloten voor publiek. En dan ook echt afgesloten. Ook voor Jacob de Bruin, die dacht tijdens zijn eerste werkdag het terrein eens te gaan verkennen, blijft het in de broedperiode een

afgesloten rustgebied. ‘Het lastigst in dit project is het voorkomen van schade aan de reptielen (gladde slang, adder, ringslang, levendbarende hagedis) en insecten. Er is inmiddels een grote populatie van het veenhooibeestje, waarvan de larven in pollen eenarig wollegras zitten. Er zijn alarmen ingesteld als de waterstand boven een bepaalde waarde komt, om verdrinking van de larven te voorkomen. Dus het is voortdurend goed kijken wat er gebeurt, en heel precies de waterstand regelen om schade te voorkomen. Het gaat soms maar om centimeters verschil. Het is een uitdaging om dat te combineren met het zware geschut van de vrachtwagens, shovels, pijpleidingen en honderdduizenden kuubs zand. Probeer het dan maar eens goed te doen voor al die driehonderd Rode Lijstsoorten van het Fochtelooverveen.’

Minimale verstoring

Dat maakt de aanleg tot een uiterst complexe operatie, zegt De Bruin, waarbij Natuurmonumenten er alles aan doet om de natuur zo min mogelijk te verstoren. ‘Zo werken we alleen buiten de broedtijd en hebben we de reptielen, planten en insecten zo goed mogelijk in beeld gebracht om maatwerk te kunnen leveren en de soorten zo weinig mogelijk schaden. En we werken met de zuinigste machines om de uitstoot van CO₂ en stikstof te minimaliseren.’ Vanuit een zandwinlocatie een paar kilometer verderop wordt zand door ondergrondse buizen naar een depot gepompt. Dit gebeurt met een elektrische pomp die deels gebruikmaakt van zonne-energie. Het water dat bij dit proces nodig is, wordt na afloop weer teruggepompt naar de zandwinlocatie. Vanuit het depot gaat het zand en leem naar de kades. De Bruin: ‘In de volgende fase, waarbij we verderaf van het depot gaan werken in het meest kwetsbare deel van het veen, willen we het aan te brengen zand via een elektrische band vervoeren. Alles is erop gericht om de verstoring zo minimaal mogelijk te laten zijn. Daarom ook laten we sommige oude kades liggen. Bovendien worden die veelvuldig door reptielen gebruikt als winterverblijf. Daar staat nu vaak een wat uitbundiger vegetatie op die voedsel en rustplaatsen biedt voor allerhande fauna. Waar de kades echter in de weg liggen, ruimen we ze op. Op een aantal plekken maken we trouwens ook nieuwe winterverblijven voor reptielen. Deze worden gemaakt met materialen die vrijkomen bij de werkzaamheden in het veen, zoals takken en boompjes, en worden afgedekt met een beschermende laag veen. We streven naar met heide begroeide nieuwe kades, waardoor de kades een aantrekkelijk leefgebied worden voor de slangen en de hagedissen. Dit winterverblijf hier vlak bij het fietspad ligt misschien op een beetje rare plek, maar dat doen we voor het publiek, zodat ze kunnen zien hoe zo’n verblijf eruitziet. Ik verwacht dat de winterverblijven in het veen druk bezocht zullen worden door de reptielen.’

Stikstoflast moet lager

Vanaf een vlonderpad kan De Bruin ons laten zien waar het hem allemaal om te doen is. Op sommige plekken zien we, ondanks de lekkages, nog steeds waterveenmos en zelfs nog wat bultvormende veenmossen zoals wrattig veenmos en hoogveenveenmos. ‘De veenmossen, waarvan er zo’n twintig soorten voorkomen, zijn de basis voor het hele

Ongewenste trosbosbes

De zandkades steken ongeveer een halve meter boven het maaiveld uit.

Zanddepot

gebied. Als die hier groeien, zal het hoogveen weer gaan leven en krijgen we weer iets terug van de oude luister. De veenmossen zullen echter alleen hun werk kunnen doen als er voldoende water is en het een stabiele stand heeft. Sinds de ontginningen vanaf de 16^e eeuw tot aan 1938 toen Natuurmonumenten het gebied kocht, is alles er op gericht geweest om het water af te voeren. De sloten zijn vanaf 1938 meteen zoveel mogelijk gedicht, maar het blijft een hoger gelegen gebied waar het water gemakkelijk uit kan wegvloeien. Daarbij komt natuurlijk nog eens de enorme stikstoflast van de afgelopen decennia, waardoor soorten als pijpenstrootje en berk zijn gaan domineren en er geen ruimte meer is voor de veenmossen. Gelukkig hebben we gezien dat de eerste twee generaties kades hebben gewerkt, want met de hoge waterstanden kregen de veenmossen meer ruimte en werd hun bedekking groter. Maar ook nu zie je nog dat de ogenschijnlijke dominantie van pijpenstrootje minder dramatisch is dan je zou verwachten. Onder dat gras zitten vaak wel degelijk veenmossen. Ik heb goede hoop dat als we het water straks op orde hebben, de veenmossen het gaan overnemen. Wel moeten we dan nog af zien te komen van de veel te hoge stikstoflast. Pijpenstrootje profiteert enorm van die overmaat. Dus waterstanden op peil krijgen is nodig, maar het heeft pas echt het gewenste effect als we ook de stikstoflast verminderen. En dan kunnen we weer eens in Nederland met eigen ogen zien hoe een hoogveen eruit kan zien. We zijn met z’n allen gewend geraakt aan het beeld dat hoogveen bestaat uit uitgestrekte weiden van pijpenstrootje. Het zou toch mooi zijn als we hier kunnen laten zien dat het ook echt anders kan. En dat er een zelfregulerend hoogveen ontstaat wat niet alleen belangrijk is voor de biodiversiteit maar ook weer CO₂ vastlegt en ons helpt met het vasthouden van water wat overstromingen helpt te voorkomen.’

Gemotoriseerd

We fietsen verder door het veen en Jacob de Bruin wijst ons op de hoogteverschillen in het gebied. Niet alles zal hier hoogveen worden. De drogere gebieden zullen ook straks wat droger blijven en uiteindelijk zal er een mooi mozaïek verschijnen van verschillende natuurtypen die elkaar aanvullen voor wat betreft leefgebied van soorten. De boswachter vraagt plotseling of wij graag bijzondere vogels zien: hij heeft een slangenarend gespot. Een roofvogel die grotendeels afhankelijk is van een beperkt aantal soorten reptielen en daarom hier regelmatig te zien is. We staan stil om de vogel te bekijken op een weg midden door

het gebied. ‘Dit is misschien nog wel een ingewikkelder dossier dan de aanleg van de kades’, zegt De Bruin. ‘De weg is zo’n zeventig jaar geleden aangelegd voor twee turfstrooifabrieken. Die zijn inmiddels weg, maar de weg dwars door het Natura 2000-gebied niet. Dit levert vooral veel slachtoffers onder slangen op: er worden jaarlijks vijftig tot honderd slangen dood gevonden. Het is bizar dat we aan de ene kant het gebied voor die soorten verbeteren en dat ze aan de andere kant massaal worden platgereden. Maar ook hydrologisch zit de weg het hoogveenherstel in de weg. Het is erg lastig om een bestaande weg om te vormen naar een gebruik dat is afgestemd op het natuurgebied. Uiteindelijk hebben we het voor elkaar gekregen om de weg voor tweeëneenhalf jaar voor autoverkeer af te sluiten. Daarna wordt het effect ervan geëvalueerd.’

Lagg

Als straks in 2028 de kades klaar zijn, is het Fochtelooverveen dan ook klimaatbestendig? De Bruin denkt van wel, maar wel met de kanttekening dat de stikstofdepositie dan flink minder is geworden. ‘Ik denk dat we met de kades een gunstige waterbalans kunnen creëren, die zelfs de drogere zomers kan doorstaan. Het blijft natuurlijk wel een kunstmatig geheel, maar dat is nu eenmaal een gegeven met zo’n verveningsgeschiedenis en het huidige landgebruik rondom het gebied met zoveel landbouw, dorpen en wegen. Het liefst zou ik teruggaan naar de situatie waar dit gebied onderdeel van was: een tien keer zo groot hoogveengebied met al die prachtige overgangen naar de beekdalen en een veel geroemde lagg-zone. Dat is de zone rondom een hoogveenkern die de overgang is naar hoger gelegen zandgronden. Daar komen in een natuurlijke situatie de meeste soorten voor. Met de compartimenten en de dynamische moerasgebieden aan de randen benaderen we die situatie heel redelijk. Maar ook zonder een uitgebreide lagg-zone zouden we nog relatief gemakkelijk winst kunnen boeken door het Fochtelooverveen voor planten en dieren te verbinden met de Drentse en Friese beekdalen en het Drents-Friese Wold.’<

redactie@vakbladnbl.nl

ADVERTENTIE

Organiseer jij dit jaar ook (weer) een Boomfeestdag?
Kijk voor tips op Boomfeestdag.nl en deel jouw foto's met #Boomfeestdag